

OSNOVI ZA JEDNU MATERIJALISTIČKU TEORIJU SAZNANJA U RANIM RADOVIMA MARKSA I ENGELSA

Pregledni naučni rad

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024646>

Primljen: 20.10.2022.

Prihvaćen: 23.01.2023.

Nemanja Tubonjić

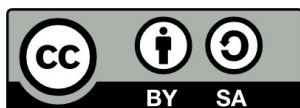
Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet
nemanja55@mail.com

Rad se bavi pitanjima teorije saznanja u okviru dijalektičkog materijalizma sa ciljem da se predstave materijalistički osnovi za jednu teoriju saznanja koja bi trebala da pokaže put za filozofsko stapanje sa naučnim analizama kako bi se dovršilo sa starim idealističkim postavkama koje se tiču mogućnosti saznanja. Rad predstavlja dvije faze razvoja ove teorije u radovima Marksa i Engelsa čiji je cilj bio da pokažu da je saznanje posrednik između neznanja i znanja, te da se kroz praktičnu djelatnost saznajni proces samodokazuje, a kroz fragmentiranost, istoričnost i društvenost znanja usavršava. Takođe, cilj rada je da pokaže razliku između vjeronanja, pretpostavljanja i znanja, te kako čovjekova fragmentiranost spoznaje ga čak i kroz ispravnu analizu može dovesti do grešaka u zaključivanju, koje u dijalektičkom odnosu sa drugim ljudima i svijetom ispravlja i ponovo se vraća na put napretka. Mogućnost spoznaje leži u praktičnom djelovanju, a mehanizam spoznaje svojstven je čovjeku kao biološkoj jedinici i zadatak je nauke da ovaj mehanizam izuči.

Ključne riječi: mogućnost spoznaje, dijalektika, društvenost, mehanizam spoznaje, materijalizam, subjektivnost, objektivnost, praksa, istoričnost

UVODNA RIJEČ

Jedno od osnovnih pitanja filozofije jeste odnos bića prema stvarnosti i stvarnosti prema biću u kontekstu mogućnosti uslova saznanja svijeta. Pitanja na koji način saznajno biće saznanje i kako je moguće da se elementi stvarnosti preslikavaju na saznajni aparat jesu velika i teška pitanja koja filozofija sama ne može odgovoriti i tu joj je potrebna snaga nauke. Ali, čak i kada govorimo o saznanju mi već saznajemo, a taj proces je već apriori dat i čini se da ono što želimo pronaći već pronalazi nas. Jedino izvjestan jeste naš um. Ali misliti o saznanju neće nas ni centimetar pomjeriti naprijed i stajaćemo u mjestu idealizma pokušavajući da čisto iz uma izmaštamo ili nekako promišljanjem dođemo do odgovora kako je saznanje moguće. Odgovor je možda u neuronauci, ali filozofi su kroz istoriju na razne načine tumačili saznanje, ali cilj ovoga rada nije baviti se svakim pojedinačnim filozofom ili neuronakom posebice. Cilj je prikazati jednu posebnu grupu filozofa koji su uspjeli da naprave sintezu prethodnih teorija uzimajući one elemente koji

su se u istorijskom procesu razvoja filozofije pokazali kao najprogresivniji, ujedno se vezajući uz nauku kao jedini način da dođemo do znanja, pa tako postavljajući jednu novu teoriju koja je ujedno i sama metod saznanja. Riječ je o materijalističkom shvatanju čovjeka čiji filozofski pravac jeste dijalektički materijalizam.

Dva osnovna elementa ove teorije su materijalizam kao metod saznanja svijeta iz samog svijeta i dijalektika kao suština ovog meetoda – shvatanje međusobne uvezanosti stvari; promjenjivost koja je po prirodi stvari permanentna osobina materije koja u sebi uvijek nosi dvojnost – svoju tezu i antitezu, svoju trenutnu formu i njenu negaciju kojom se dobija nešto novo, a koja opet ulazi u ciklus suprotstavljenih odnosa. Dijalektički materijalizam je pravac u istoriji filozofije koji je postavio temelje svakom naučnom saznanju koje za cilj nema "ukopavanje" u nekim aktuelnim teorijama ili metodama kao apsolutnim; nekim starim ili novim dogmama ili nekoj stalnoj nesigurnosti itd. nego za cilj uvijek ima korak naprijed ka razvoju, znanju i istini kroz "bespoštednu kritiku svega postojećeg".

Ali pošto su principi dijalektičkog materijalizma široki ovdje ću prikazati jednu dimenziju ovog metoda – njegovu saznavnu teoriju u njenim osnovama. Marks i Engels ovdje neće dati definitivne odgovore, ali će dati jedno utemeljenje ovoj teoriji; jednu tačku polaska koju dalje treba razvijati. Upravo zato iz ovih osnova ovu teoriju saznanja možemo nazvati materijalističkom teorijom saznanja jer njen cilj jeste dosegnuti konkretnost, a pored toga ona se ne može odvojiti od nauke koja jedino tu konkretnost može i dosegnuti procesom istraživanja.

Ali, čak i govoriti o toj teoriji bilo bi preširoko kada bi je uzeli iz istorijskog aspekta dijalektičkog materijalizma, tako da je cilj biti precizniji, vratiti se na sami početak, na izvor, na osnove te teorije, tamo gdje je ona u svom začetku, a ujedno i u svom završnom stadiju ako je uzmemo u okviru opštih zakonitosti ljudske prakse. Njeni utemeljitelji su Marks i Engels i cilj je prikazati na kojim osnovama stoji materijalistička teorija saznanja u njihovim radovima. Pritom, trebamo imati na umu da oni nigdje nisu sistematizovali svoju teoriju saznanja, niti su je igdje tako eksplicitno nazivali. Marks i Engels nemaju niti jedno djelo koje se isključivo bavi materijalističkom teorijom saznanja, niti ono što objašnjavamo o tome kako saznavamo nazivaju materijalističkom teorijom saznanja. Ali,

prolazeći kroz njihova djela, nalazimo dijelove koji se bave pitanjem mogućnosti saznanja, a ujedno kritikuju one koji ili saznanja negiraju ili koji tvrde da je saznanje stvar neke više metafizičke sile koja jedino može dosegnuti izvjesnost.

Ovdje će biti prikazani elementi njihove saznavne teorije u dva perioda gdje će veći fokus biti na njihovom ranom periodu, dok će kasniji period biti uglavnom fokusiran na Engelsove radov *Ludvig Foerbarh i kraj klasične njemačke filozofije* i *Dijalektika prirode* na koji ćemo se kratko osvrnuti. Rani period je pun političko-ekonomskih i filozofskih tema i to je period koji označava osnove njihove teorije, ali sve što dolazi nakon toga samo je razvijanje ovih ranih teorije koje se sagledavaju u tumačenju osnova opštih zakonitosti društva i stvarnosti. Njihovi rani radovi koji se dotiču teorije saznanja jesu *pisma Rugeu* koja možemo razumjeti kao objašnjavanje kritičkog metoda sagledavanja svijeta i otvoren napad na dogmatizam i idealizam; *Ekonomsko-filozofski rukopisi* koji će se baviti pitanjem suštin čovjeka i njegovih mogućnosti saznanja svog praktičnog života i društvene izmjene, vezujući ga za materijalnu bazu iz koje saznavaje, zajedno sa spisima *Prilog jevrejskom pitanju* i *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, kao i spisom *Njemačka ideologija* gdje objašnjavaju razliku između materijalizma i idealizma, kako u opštem smislu tako i na polju saznanja. Na kraju ću se osvrnuti na spis *Teze o Foerbarhu* i time zatvoriti neke osnovne principe njihove teorije saznanja u ranom periodu i otvoriti kratki osvrt na kasnije radove.

Pored toga, trebalo bi napomenuti da je veliki materijal iz njihove zbirke izgubljen. Brojni radovi nisu sačuvani u potpunosti, neki su izgubljeni usljed istorijske bure radničkog pokreta i prisile koja je vršena na Marksa i Engelsa, a posebno Marksa koji je morao da mijenja mjesto boravka usljed sukoba sa reakcionarnim vladama, a društveno-ekonomska pitanja su uzimala mjesto u njihovom životu i radu nasprav filozofskih.¹ Javila se potreba za razvijanjem Međunarodnog radničkog udruženja i jačanjem radničkog pokreta tako da možemo reći da je u brojnim spisima pravljen kompromis između ove dvije sfere. Spis poput *Razvoj socijalizma od utopije do nauke* je jedan od tih spisa u kome Marks i Engels pokušavaju da radnicima objasne i uzrok njihovog potlačenog položaja i to šta je zapravo naučni socijalizam, zajedno sa pitanjem mogućnosti saznanja svijeta, i upravo u njemu imamo jedan dio

1 Karl Marx i Friedrich Engels, *DELA Tom XXXIII* (Beograd: Prosveta, 1979), 291

koji kritikuje nesaznajnu stvar po sebi. Takođe, jedan dio spisa poput *Dijalektike prirode* ostao je nedovršen i brojna pitanja Engels je ostavio neodgovorenima. Iako maestralan za svoje vrijeme jer prikazuje dijalektički materijalizam na primjerima tada aktuelne nauke, taj spis je pun filozofskih postavki koje ostaju i dan danas aktuelne jer su i Marks i Engels za cilj imali da prikažu osnovne zakonitosti stvarnosti, prirodne ili društvene, tj. one elemente koji uvijek ostaju permanentni, a koji unutar sebe imaju niz različitih oblika i sadržaja u kojima se manifestuju i koji se uvijek mijenja. Ono što nam ostaje nakon njih jesu osnovi, ne samo za izmjenu društva koja bi trebala da ostavi mnogo povoljnije polje za izučavanje stvarnosti i razvoj ljudske misli, nego i za izmjenu naše svijesti koja treba da inicira društvenu promjenu, za razumijevanje opštih dijalektičkih zakona stvarnosti.

1. MLADI MARX I ENGELS I RANI PERIOD

Ovdje započinjem sa ranim radovima Marksa i Engelsa koji predstavljaju prekrtnicu u njihovom razvoju gdje iza sebe već imaju idealističku prošlost koja je obilježena periodima unutrašnjih borbi o shvatanju svijeta² i to predstavlja kontinuiran tok preispitivanja u cilju da pronađu korijene, sa jedne strane tadašnjih društvenih problema³, a sa druge strane problema koji obuhvatanju cjelokupnu stvarnost – filozofskih problema. Oni polaze kroz buran period građanskih revolucija, a niz tih revolucija bio je obilježen revolucionarnim teorijama o nekom novom društvu, od pojave građanskih teoretičara inspirisanih Francuskom revolucijom koji su iza sebe ostavljali čitav niz teorija o pravdi, slobodi, individui, vlasništvu itd. preko utopijskih socijalista koji su išli jedan korak naprijed zahtjevajući da se društvo izvuče iz ruku privatnog vlasništva, ili čistom voljom onih koji vladaju ili zamisliva o nekom gotovom društvu koje treba primijiniti. Tu je i radikalna kritika religije; ateizam postaje novo lice revolucionarnog pokreta i to otvara prostor za pitanja n samo o porijeklu svijeta, nego i o čovjekovom razumijevanju svijeta, pogotovo u periodu kada naučna misao počinje da se uzdiže zajedno sa novim građanskim društvom. Marks, kao student prava u krugu mladohegelovske struje filozofije samosvijesti upravo je bio dotaknut pitanjima saznanja i čovjekove individualne

slobode. Da je samosvjest osnova istorije to je bio stav njegovog kruga i iz toga Marks izvodi zaključak da onda nisu potrebni nikakvi bogovi da bi čovjek mogao stvaralački živjeti. Ako je čovjek već stvaralačko biće onda može samostalno da spoznaje svijet, a ono društvo koje ga u tome zaustavlja osuđeno je na propast, pa čovjek mora biti taj subjekt koji tu propast treba da inicira kako bi mogao stvoriti nešto više. Istorijsko iskustvo i traganje za konkretnim problemima ljudskog društva i na polju filozofije i na polju socijalnih pitanja guraju Marksa ka tome da traga za konkretnim uzrocima i na taj način udaljavajući se od Hegelovog idealizma spajajući njegovu dijalektiku sa Foerbahovim materijalizmom Marks stvara sasvim novo materijalističko shvatanje svijeta. Sličan put ima i Engels. Inspirisan istim idejama njegova prekretnica postaje Engleska gdje ga iskustvo radnog kapitalizma vodi do toga da piše o položaju radnika i uzrocima njihove bijede. I pošto im radovi izlaze u istim novinama, nakon međusobnog prostudiranja, zaključuju da se nalaze na istom putu i započinju svoj rad.⁴

Na taj način polje rada Marksa i Engelsa nije samo ekonomsko polje, iako je njihova teorija ponajviše prepoznatljiva po kritici kapitalizma. Prije nego su i započeli samu kritiku političko-ekonomskih odnosa oni su počeli kritikom filozofije i uglavnom su bili fokusirani na različita filozofska pitanja koja su nužno vezivali uz različite društvene odnose i periode. Oni nisu ostali na nivou apstraktnog filozofskog razmatranja, nisu se bavili nekakvim čistim idejama, niti su ih u ovom periodu proučavali u tom apstraktnom smislu. Pitanje ideja nije za njih pitanje sadržaja tih ideja koje stoje na vanistorijskom polju. Sadržaj ideja jeste pitanje društvene baze u kojoj se ideje realizuju i iz koje, u krajnjoj instanci, proizilaze. A pošto su bili inspirisani raznim idejama prosvetiteljstva i samim novim principima koji su se ovdje javljaju, a koji su za cilj imali kritičko sagledavanje svijeta, taj moment kritike i to radikalne kritike koja se očitava u kritici svega, pa i samoga sebe i vlastitih filozofskih uvjerenja, postaće vodeći moment u njihovom razvoju. Najprije da stvari objasne sebi i da ih potvrde u stvarnosti, a onda da ih prošire i podijele sa drugima.

2 Predrag Vranicki, *Historija marksizma I* (Liber i Naprijed, 1978), 54 - 55

3 Predrag Vranicki, *Historija marksizma I* (Liber i Naprijed, 1978), 59

4 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 24

1.1 Dogmatizam, kritika i samokritika

Već u *pismima Rugeu* iz 1843 Marks jasno napada sve elemente dogmatizma i prethodnih filozofija koje su sumnjale u saznanje ili koje su saznanje pripisivale samo nekoj metafizičkoj sili, a koje su ujedno putem religijskih dogmi davale gotove recepte za shvatanje stvarnosti koje treba primijeniti i smatrajući da ako stvarnost ne odgovara tim receptima onda teže po stvarnost. Marks smatra da čovjek misli i da kroz misli djeluje, a njegovo djelovanje uvijek oblikuje njegove misli, onda upravo zbog toga čovjek ne treba da se boji rezultata svojih misli nego da ih kritički sagledava i usavršava novim pronalascima. Saznanje prihvata greške i svijest o vlastitim greškama jeste samokritika i ona je osnovni element mogućnosti ispravljanja tih grešaka kako bi se ponovo vratili na put istine. Tako Marksova kritika svega postojećeg nije samo kritika onog što nam je već dato i što se izvan nas nalazi, pa da li to bili društveni odnosi, ideologija, drugi ljudi itd. nego je ujedno kritika i nas samih. To je svojevrstna refleksija koja pogađa čovjeka kao djelatno biće.

Upravo zbog toga smatra Marks da dogmatičare ne treba odbaciti nego im pomoći da sagledaju vlastitu dogmatičnost i da je odbace kako bi svoja uvjerenja uporedili sa stvarnosti i time modifikovali svoje mišljenje da odgovara samoj stvarnosti. Ništa ne uzeti kao tačno dok se tačnim ne dokaže. Marks tako već polazi od toga da je saznanje svijeta moguće, ali da je to saznanje njegov kritičko-saznajni akt, tj. praktični akt koji proizilazi iz specifičnih potreba.⁵ Svijet za njega nije nešto što je van čovjeka, niti čovjek može biti van svijeta. Mogućnost da čovjek mijenja svijest, da danas misli jedno, a sutra drugo, jeste dokaz da on stoji u povezanosti sa svijetom. I ako čovjek ima predrasude o svijetu ili sebi, da li one proizilazile iz naslijeđene religijske misli ili nekog novog dogmatizma, nije bitno, dok god ga neizbježnost njegovog materijalnog položaja prisiljava na to da kontinuirano preispituje i sebe i stvarnost. To preispitivanje nije čista volja, nego nužnost koja proističe iz potrebe za preživljavanjem i usavršavanjem života. Razvoj čovjeka putem razvoja njegove prakse je za Marksa dokaz mogućnosti spoznaje i taj razvoj jeste proces kao i sama spoznaja. Upravo zbog toga saznanje nije dio čiste volje nego proizilazi iz nužnosti materijalne situacije, a saznajni mehanizam već je

dio biološke jedinice. Samim tim što polazimo od akta objašnjavanja, a objašnjavanje jeste tumačenje informacija o nečemu, tj. tumačenje nečega, saznajnost je apriori data čovjeku kao vrsti i potrebno je izvršiti reformu svijesti da bi je postavili na ispravan put saznanja.⁶ Ali ništa nam ne može garantovati da ćemo svaki put pogoditi istinu. Iako nam istina jeste cilj, dogmatska svijest nema istinu za cilj, ona smatra da već ima gotove istine. Ona nema tendenciju da se razvija u smislu razvoja samog saznanja jer bi time negirala svoju dogmatičnost i na taj način ona stoji u mjestu. Ali dogmatičnost može imati dva lica – strah od suočavanja sa istinom gdje dolazi do smrti dogmi i strah od neznanja gdje vjera u dogme stoji kao prividna utjeha koja zadovoljava vlastiti ego dogmatičara za znanjem. Ali, šta bi onda bilo saznanje kada u njemu ne bi bilo neznanja i kakvo bi to biće bio čovjek kada ne bi griješio?

1.2 Dijalektičko jedinstvo znanja i neznanja: Zašto pravimo greške?

Ako je saznanje svijeta moguće, kako onda čovjek može griješiti u tumačenju nečega? U spisu *Prilog kritici Hegelove filozofije prava* Marks za primjer uzima religijsku svijest gdje je religija samo pokušaj prikaza svijeta na jednom opšte-teorijskom nivou. U religiji čovjek samo preslikava sebe na stvarnost i elementima stvarnosti pridodaje ljudske osobine, da li u vidu realnih osobina ili osobina koje stoje kao suprotnost ljudskim nedostacima, nebitno. Čovjek prepoznaje sebe kao subjekt koji djeluje – on je uzrok stvari. I bogovi nisu ništa drugo nego djelatna bića koja za razliku od čovjeka stvaraju prirodu i čitav svijet, dok čovjek u tom momentu stoji samo kao dio tog svijeta, svojim materijalnim snagama od njega zavisani i njemu suprostavljeni. To su primitivni korijeni religije i čovjekova svijest o sebi je jedan saznajni element koji se u religiji sadržan, iako iskrivljen. Ali zašto je ova svijest pogrešna? Zašto je stari čovjek koji nije razumio porijeklo groma vjerovao u boga groma ili zašto moderni čovjek koji ne razumije osnovne zakonitosti materije u kretanju vjeruje u jednog Boga pokretača i tvorca svega? Čovjek može uzimati različite elemente stvarnosti (uključujući i sebe) i kombinovati ih, stvarati fantastične slike i likove kojima može pripisivati razna iskustva i oblike i time formirati sliku svijeta (mit). To je moć apstraktnog mišljenja.

5 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 50 - 51

6 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 53

Pa čak i kada stvara slike savršenog svijeta ili savršenog bića, one su samo refleksija nesavršenosti svijeta u kome živi ili nesavršenosti sebe kao materijalnog bića u materijalnom svijetu i već tu vidimo da se čovjekov saznajni aparat manifestuje kroz praktičnu djelatnost, kroz usvajanje pojedinosti i njihovo međusobno uvezivanje, čak i ako rezultat toga može biti greška. I upravo zato je za Marksa religija svijest o svijetu kao proizvod nižeg stepena društvene razvijenosti, pa time i nerazvijenosti mogućnosti da se saznaje svijet u cjelosti ili na nekom širem polju kompleksnosti, a sa druge strane takav nerazvijen svijet čija se nerazvijenost manifestuje u spektru istorijskog društvenog razvoja jeste i glas protiv te nerazvijenosti i civilizacijske bijede u čijem obećanom savršenom svijetu čovjek ima pristup apsolutnim istinama i apsolutnoj egzistencijalnoj sigurnosti. Time Marks pokazuje da su sve religijske dogme istorijski osuđene na propast upravo zbog toga što čovjek ne saznaje radi saznanja nego radi obezbjeđivanja egzistencijalne sigurnosti i udobnosti.⁷ I razvoj te egzistencijalne sigurnosti i udobnosti uvijek je istorijski razvoj i uvijek ide uz razvoj načina proizvodnje. Iz ovoga možemo zaključiti da se ovdje ne preispituje odakle čovjeku mogućnost da saznaje, već se pokazuje da je saznajni mehanizam sadržan unutar čovjeka kao vrste.⁸

Saznanje je svojevrсна praktična djelatnost čija se objektivnost javlja u praktičnoj upotrebi, u društvenosti koja je neodvojiva od čovjeka kao vrste. Bez mogućnosti da poznamo svijet, da li u cjelosti ili u pojedinostima, ne bismo mogli napraviti ili koristiti bilo koju stvar, niti bismo mogli dati ikakav sud o stvarnosti. Sve bi bilo po volji subjekta i nikakav dogovor ne bi mogao postojati. Kao i u prethodnom spisu, tako i u *Njemačkoj ideologiji* koja je zajednički rad Marksa i Engelsa, saznanje stoji kao nužan element tjelesne organizacije ljudi⁹ i saznajni mehanizam kod čovjeka je sasvim drugačiji ili razvijeniji nego kod ostalih životinja i dokazuje se u proizvodnji i napretku materijalnog života.¹⁰ To ne isključuje činjenicu da čovjek može da griješi, da mu se stvarnost čini nečim

što ona nije, ali upravo kroz praktično djelovanje činjenice svijeta se mogu podudarati ili ne podudarati sa našim mišljenjem. Čovjek ima sposobnost da saznaje pojedinosti i iz njih izvodi zaključke, može da rasuđuje unaprijed, da pretpostavlja i vjeruje, da projektuje šta će stvarnost biti prema onim elementima koje je trenutno saznao, upravo zbog toga što nije saznao i sve ostale osobine koje se na sasvim drugačiji način manifestuju čovjek može da pogriješi u nečemu i da nastupi sasvim drugačiji ishod stvari od onog što je očekivao. Griješiti jeste prirodni proces saznanja i bez grešaka ne bi mogli doći do ikakvog znanja.¹¹

Zamislimo biće apsolutnog znanja. Takvo biće ne može iskusiti neznanje niti može imati ili biti ikakav praktični pokretač jer apsolutnim znanjem unaprijed zna ishod svega i ne osjeća potrebu da išta uradi. A ako ne može iskusiti neznanje onda nema znanje o neznanju i sapliće se o vlastite protivrječnosti. Ali, čovjek zna da ne može znati sve, čovjek zna da nešto ne zna i prema tome saznanje stoji kao posrednim između znanja i neznanja. Neznanje o nečemu tjera nas na praktično djelovanje kako bi saznanjem došli do znanja i tim potvrdili vlastitu egzistenciju. Rad kao potvrda saznavanja, upotreba objekata u svakodnevnom životu koja ne isključuje mogućnost greške jeste temelj marksističke gnoseologije. I upravo iz potvrde ili ispravke vlastitih grešaka, kao jedne refleksije o našoj aktivnosti, dobijamo dublji uvid u stvarnost, a naše poznavanje stvari postaje preciznije. Znanje koje imamo sada akumulirano je istorijski, a na specifičan način prema svojoj formi karakteristično je za samo ovu istorijsku epohu. Ono je istorijsko znanje, ono je istorijski proizvod generacija prije, i moderna nauka koja objašnjava svijet proizvod je kapitalističke epohe. Moderni čovjek koji mnogo bolje barata tehnikom i znanjem o stvarnosti od prethodnih generacija upravo je "moderan" zbog toga što su prethodne generacije saznavale elemente stvarnosti koji su doveli do modernog čovjeka.¹² Ako je poznavanje kretanja vode nekada dovelo do toga da napravimo vodenicu za proizvodnju brašna jer smo saznali jednu osobinu oko-

7 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 90

8 Boris Zihlerl, *Dijalektički i historijski materijalizam* (Beograd: Rad, 1952), 249

9 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 365

10 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 390

11 Boris Zihlerl, *Dijalektički i historijski materijalizam* (Beograd: Rad, 1952), 246

12 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 391

line za našu upotrebu, saznanjem kao procesom došli smo do toga da kasnije vodom generišemo električnu energiju koja napaja čitave gradove. Ne samo da smo saznali čemu služi jedan element stvarnosti, nego smo saznali na koji način se on može povezati sa drugim elementima kako bi dobili nove kompleksnosti. I tada se možemo vratiti na sam početak onoga što Marks i Engels sažimaju u jednoj rečenici u *Njemačkoj ideologiji* – ne određuje svijest živog, nego živod određuje svijest. Marks i Engels ovo kasnije nadopunjuju time što će na ekonomskom primjeri objasniti da samo svijest (ili samosvijest) o klasnom položaju dovodi do aktivnosti čiji je cilj revolucionarni preobražaj društva.¹³ Svijest o klasnoj pripadnosti ijeste saznanje svog materijalnog položaja unutar klasnog društva i ona djeluje kao samosvijest same klase koja tu klasu poziva na specifičnu akciju u cilju izmjene tog materijalnog položaja ako je riječ o revolucionarnim klasama ili u cilju zadržavanja tog materijalnog položaja ako je riječ o reakcionarnim klasama.¹⁴ Ta akcija u svom specifičnom obliku (akcija buržoazije, akcija seljaštva, akcija proletarijata itd.) jeste praksa uopšte. Praksa počinje sa nuždom i ispitivanjem, ta nužda i ispitivanje proizvode teoriju kao ono što čovjek u praksi živi; teorija postaje pogon za praktičnu izmjenu. Podudaranje teorije sa praksom, tj. pogađanje teorije kao svijesti sa materijalnim svijetom jeste potvrda ispravnosti saznanja stvarnosti. Prema tome, isto kao što neka "stvar po sebi" postaje "stvar za nas" onog momenta kada je upotrebljavamo i kroz tu upotrebu saznajemo njene pojedine osobine, tako možemo uzeti i primjer iz ekonomskog života gdje "klasa po sebi" postaje "klasa za sebe" onda kada kroz svoj praktični život prepoznaje svoje osobine.¹⁵ Ali, ako radnička klasa ne sazna suštinu svog materijalnog položaja i ako saznaje samo neke pojedinosti i usmjeri borbu prema njima ona može da izvodi pogrešne zaključke u obliku građanskog reformizma isto kao što u nauci neke teorije mogu biti pogrešne ili jednostrane upravo zbog toga jer su mimoišle nešto drugo što bi ih dopunilo. Pa možemo li saznati sve odjednom? Saznati sve možemo, ali

saznati sve odjednom ne možemo. Ako saznamo sve osobine neke stvari onda smo saznali i samu stvar i možemo je čak i proizvoditi. A saznanje osobina istorijsko je saznanje i nerazdvojivo je od nauke koja opet treba moment filozofske sumnje da preispita vlastite metode i službu. Nauka unutar kapitalističke epohe ograničena je interesima te iste epohe koji se ukopavaju u profitabilnosti i izvaditi nauku iz tog mulja kapitalizma i staviti je u službu razvoja znanja jeste nešto što komunističko društvo treba da uradi.¹⁶

1.3 Čovjek kao predmetno biće

Čovjek se nalazi među predmetima i sam djeluje kao predmet u odnosu na sveobuhvatnost prirode. On je predmet izmjene prirode. Čovjek je prema Marksu predmetno biće koje djeluje predmetno, pa se zbog toga i ne može uzdignuti van prirode osim u smislu realizovanja svojih materijalnih mogućnosti unutar same prirode. Čovjek nikada ne može postati apstraktno biće koje neovisno o stvarima spoznaje same stvari. Saznajni mehanizam je prirodni proizvod karakterističan prirodnom biću. On predstavlja uslov mogućnosti spoznaje predmetnog svijeta upravo zato jer je čovjek iz takvog svijeta proizašao.¹⁷

Dijalektička uvezanost je osobina same prirode i zato je nemoguće govoriti o stvarima "za sebe" jer one "za sebe" ne postoje. One se uvijek nalaze u odnosu na nešto i u odnosu sa nekim ili nečim i samo ih tako možemo posmatrati. Unutrašnja priroda čovjeka ili unutrašnja priroda neke stvari ispoljava se u odnosima, čovjek samo to ispoljavanje prepoznaje kroz praksu i oblikuje u teoriji. Time Marks zaključuje da biće koje svoju prirodu nema izvan sebe nije prirodno biće jer ne učestvuje u biću prirode.¹⁸ Biće prirode je čitava stvarnost, apsolutna cjelina koja se ispoljava u pojedinačnim bićima koje prepoznajemo kao stvari. Biće prirode (svijet) i biće u prirodi (čovjek, živi svijet, objekti itd.) stoje u dijalektičkom jedinstvu. Ali samo ono biće koje nije predmetno, dakle Bog, koje se ne odnosi jer je vanpredmetno, vansvjetsko, vanprirodno, transcendentno i nema potrebu da se odnosi na išta jer je apsolutno

13 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 371

14 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 394

15 Karl Marx, *Bijeda filozofije* (Sarajevo: Svjetlost, 1976), 136

16 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 283

17 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 323

18 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 324

i samo sebi dovoljno, dakle biće koje se zapliće o vlastite protivrječnosti, jeste nebiće ili čak nebitak.¹⁹ Nebiće nije i ne može biti. Biti predmetan znači biti materijalan, a biti materijalan znači uvijek biti stvar²⁰ za nekoga ili nešto, tj. u odnosu na nekoga ili nešto. Biti osjetilan, tj. imati čula, za Marksa znači biti predmetom osjetilnosti.²¹ Iz prirodnih odnosa stvar a se znanje o prirodnim odnosima, a znanje jeste svijest o nečemu, a svijest o onome što znamo potvrđuje praksu nad onim što saznajemo, a praksa jeste odnošenje čovjeka sa prirodom.²² Vlastita svijest čovjeka jeste ujedno svijest o okolini jer sve što čovjek može reći o svijetu ili sve što čovjek zna jeste znanje o svijetu. Svijest je uvijek svijest o nečemu. Čovjek proizvodi svoju svijest jednako kao i uslove za život – dijalektički pozitivno i negativno – može da pogađa, može da se vara, zavisno od društveno-istorijskih uslova u kojima saznaje.²³ Kada bi čovjek uvijek pogađao stvarnost, kada to pogađanje ne bi bilo proces, kada ono ne bi bilo istorija, on bi postao onom starom fantazmagorijom – Bogom. Tako niti čovjek može biti Bog niti Bog može biti. I tu prestaje svaki idealizam i na kraju se sve svodi na sredstva saznanja koja nisu samo prirodno data. Materijalna spoznaja svijeta zavisi od razvijenosti materijalnih snaga samog čovjeka koje stoje u sintezi sa njegovim biološkim bivstvom.²⁴ I upravo su Marksovi Ekonomsko-filozofski rukopisi proizvod njegove sinteze nove materijalističke filozofije i nauke, tj. čovjekove praktične prirode koja se očitava u njegovom ekonomskom životu gdje se kroz ovaj istorijski razvoj njegovog ekonomskog života daju sredstva za šire saznanje svijeta sa svijetom kao cjelinom i predmetom ljudskog saznanja.

1.4 Suština metoda

Njihov rani period možemo završiti sa spisom *Teze o Fojerbahu* u kojima Marks kroz kritiku Fojerbahove filozofije u obliku najopštijih teza predstavlja materijalističku dijalektiku, gdje se na kraju u 11 teza pravi sinteza teorije i prakse kroz saznajnu samoevidentnost. Ove teze služile

su Marksu i Engelsu kao kratki nacrt prve glave *Njemačke ideologije*, ali nam ovdje mogu poslužiti kao sumiranje cjelokupnog prikaza njihovog ranog filozofskog pravca.

U tezama Marks sumira kritiku dotadašnjeg materijalizma, uključujući i Fojerbaha koji je ili ignorisao ili propustio da uhvati u cjelini činjenicu da je ljudska djelatnost dio ljudskog opažanja svijeta. Opažanje dovodi do djelovanja, djelovanje stvara utiske, ti utisci jesu posljedice praktičnog djelovanja koje se manifestuju u iskustvu, znanju i povratno izmjenjuju i čovjeka i svijet. Čovjek kao biće refleksije ima svijest o vlastitom znanju, on ima znanje znanja i saznanje ne može biti odvojeno od njega. Pa, prema tome, pitanje da li možemo spoznati svijet nije stvar teorije, nego je praktična stvar u kojoj čovjek mora dokazivati istinitost, tj. ljudsko mišljenje jeste predmetno mišljenje i ljudska praksa jeste predmetna praksa. Marks ovdje ne govori o volji ili o onome u šta mi vjerujemo ili smatramo istinitim, dakle ne o nekim unutrašnjim mislima o predmetnom svijetu, nego o istini kao nužnom rezultatu čovjekovog praktičnog života koja jeste predmetnost kao takva. Za njega je istina proizvod praktičnog djelovanja u svijetu i voditi rasprave o tačnosti ili netačnosti nekog mišljenja van prakse nije bitno.²⁵

Uzajamno djelovanje prirode na čovjeka i čovjeka na prirodu jeste revolucionarna praksa i to ne utoliko ukoliko se radi samo o ljudskom svijetu nego i utoliko ukoliko se radi o onom što je izvan društva – radikalna izmjena prirodnog svijeta kao akt ljudske prakse (vještačka jezera, pošumljavanje itd.). Time je praksa uvijek opštevažea i istorijski uslovljena. Mi ne možemo govoriti o znanju, a da nemamo istorijsku sliku razvoja znanja. Mi ne možemo govoriti o znanju jedne individue, a da je isključimo iz društveno-istorijskog toka jer svo znanje koje o svijetu imamo danas istorijsko je znanje. Ono je nasljeđeno, ono je generacijski proizvod i ono se akumulira. Samim tim ono je i društveno jer ono što ne pronade jedan pojedinac pronade drugi i njihov uzajamni odnos razmjene znanja

19 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 325

20 Stvar u smislu objekta kog se posmatra.

21 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 325

22 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 326

23 Predrag Vranicki, *Filozofske rasprave* (Liber, 1979), 275

24 Predrag Vranicki, *Filozofske rasprave* (Liber, 1979), 276

25 Predrag Vranicki, *Filozofske rasprave* (Liber, 1979), 276

jeste osnovni akt prežiljavanja ljudske vrste. Ta društvenost je prirodna povezanost naše vrste i govoriti o nekakvom apstraktnom, izolovanom čovjeku koji je sam sebi dovoljan nije moguće.²⁶

Pošto je praksu postavio kao primarni oblik ljudskog znanja, Marks pokazuje da se čista interpretacija svijeta ne može pokazati kao dovoljna da bi se svijet razumio. Interpretacija, koja se manifestuje iz praktičnog života, može postati istinitom samo utoliko ukoliko je i sama praktična, ukoliko za cilj ima da samu sebe dokaže i da ujedno bude pokretač za svjesno praktično djelovanje. Svjesno praktično djelovanje jeste ne-bitni-predat stihijskim silama istorije koje čovjeka po nužnosti nose, nego u to istorijsko kretanje biti uključen prepoznavajući pokretačke materijalne snage same istorije. Čovjek je nužno ubačen u društvenu mašinu, ali dok god ne prepozna pokretačke snage same mašine on je ostavljen na milost i nemilost društvenoj nužnosti i ne može biti slobodan praktični subjekt vlastite istorije. On je vođen vladajućim mislima svoje epohe koje interpretiraju svijet za njega, on ne spoznaje svijet za sebe, a poenta je upravo u tome da se tome odupre.

Svijest koja proizilazi iz praktičnog života može biti iskrivljena, ali se kroz praksu postepeno ispravlja, pa je stoga Marksova poenta ovdje da čovjek kontinuirano preispituje vlastita uvjerenja i da ih u praktičnom životu dokazuje ili osporava, a ne da se zadržava u dogmatskom mišljenju čija je poenta kontinuirano tumačenje. Poenta nije da se svijet tumači i da se o njemu beskrajno raspravlja, a on po sebi i dalje ostaje isti ili da se stihijski izmjenjuje. Poenta je da to tumačenje bude izvor znanja koje se u praksi prepoznaje i koje poziva na praktičnu izmjenu svijeta ka naprijed, ka boljem, a ta izmjena u istoriji je radikalna i ima permanentan karakter.²⁷

Upravo zato u *Njemačkoj ideologiji* Marks i Engels objašnjavaju da se njihov metod razlikuje od svih prethodnih po tome što oni polaze od stvarnih ljudi, kako od njihove biološke tako i od njihove društvene strukture i njihovog praktičnog života koji je usmjeren prema prirodi.

1.5 Zaključci o ranom periodu i kasnijem razvoju

U ovom presjeku njihovog ranog perioda mogli smo vidjeti suštinu dijalektičkog materijalizma u okviru teorije saznanja. Mogli bismo reći da je ovaj period više filozofski okarakterisao Marks nego što je Engels, ali će dalje da se razvije sasvim drugačiji presjek.

Ni Marks ni Engels se neće kasnije mnogo vraćati na Foerbacha. Spis koji je završen tek 1886 u osnovi je započet još 1845 iz osnova spisa *Njemačka ideologija*, a koji nas još jednom vraća kritici Foerbachovog materijalizma. Riječ je o spisu *Ludvig Foerbach i kraj klasične njemačke filozofije* i u njemu se u suštini ponavljaju osnovne postavke materijalističkog shvatanja istorije kao u *Ranim radovima*, osim na nekoliko mjesta koja služe kao dopune. Iako je u istoriji filozofije bilo mislilaca koji su opovrgavali mogućnost saznanja ili barem izvjesnog saznanja, poput Hjuma i Kanta, Engels smatra da je već Hegel bio taj koji je tu tvrdnju razbio, ali na idealističkim temeljima. Engels polazi od toga da je Hegel došao na ispravan zaključak polazeći od toga da ako je svijet emanacija apsolutnog duha, tj. ako svijet čine stepeni ostvarene apsolutne ideje, onda "sve što u svijetu poznamo jeste baš njegov misleni sadržaj."²⁸

Za Engelsa ni Hegel ni Foerbach nisu dali dovoljno dobar odgovor, jer Hegel polazi od idealističkih osnova i ispravno zaključuje, a Foerbach od materijalističkih ali površno. Činjenica da se svijet mora tumačiti iz samoga sebe da bi se razumio jedino ko tu činjenicu može sprovesti jeste praktična ljudska djelatnost – eksperiment i industrija.²⁹ Ako pođemo od toga da poznamo elemente raznih stvari u toj mjeri da ih možemo proizvesti onda je gotovo sa "stvari po sebi". Time je kod Marksa i većim dijelom kod Engelsa završena teorija spoznaje zajedno sa kritikom metafizike. Dok metafizika predstavlja zatvoren, umrtvljen sistem spoznaje koji stvari shvata uvijek datim i nepromjenjivim, zauvijek se utemeljujući u stavu da sama ta stvar stoji u apsolutnoj posebnosti dok god je ne dotaknemo spoznajom, dijalektika je proširila vidike shvatanja ljudske spoznaje time što će uvesti jednu fluidnost, uzajamno kretanje i prožimanje stvari zajedno sa spoznajom. Engels ne odvajava metafiziku kao poseban sistem koji tek tako treba odbaciti. Metafizika je za njega

26 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 339

27 Karl Marx i Friedrich Engels, *Rani radovi* (Zagreb: Naprijed, 1985), 339

28 Karl Marx i Friedrich Engels, *O istorijskom materijalizmu* (Sarajevo: Svjetlost, 1976), 117

29 Karl Marx i Friedrich Engels, *O istorijskom materijalizmu* (Sarajevo: Svjetlost, 1976), 118

produkt prirodnih nauka koje su prvo posmatrale stvari, a onda procese tih stvari, sve dok se nisu toliko razvile da dođu do sveopšte uvezanosti.³⁰ Ali to posmatranje, taj prvi korak svake nauke, svojim razvojem teži usavršavanju i nužno je moralo doći na stepen kada je rješenje jednih problema u nekim stvarima pronađeno u drugim stvarima sa svojim specifičnim problemima čije rješenje treba da se pronađe negdje drugo. Iako čak i danas nauka pati od svojevrstnih metafizičkih postavki, ona i dalje ne može ostati fragmentirana. Tako se nijedna naučna grana ne može razvijati bez da ima dodira sa drugima, i time se opet vraćamo na onaj industrijski momenat primjene naučnih otkrića u svakodnevnom životu jer iz te nužnosti nauka i proizilazi.

Ova kratka dopuna služila je Engelsu da efikasnije objasni teoriju koju su on i Marks postavili u svom ranijem periodu. Iz tog polja apstraktnosti, koja je nužna jer služi da postavi temelj za nadgradnju, proći će četiri decenije aktivnog političkog rada kako bi se dobilo nešto vremena da se upuste u pisanje velikih filozofskih planova, a koji na žalost neće biti u potpunosti ispunjeni. Kakogod, nama je ostavljen veliki filozofski materijal u svojim osnovama koji tek treba razraditi i primijeniti na moderni stvarnost, a pogotovo na moderna otkrića prirodnih nauka i njihove teorije koje tek treba da budu predmet bespoštedne kritike svega postojećeg.

2. POSEBAN OSVRT NA DIJALEKTIKU PRIRODE

Dijalektika prirode biće Engelsov spis, odnosno kolekcija spisa koji će se baviti pitanjima dijalektike i njenih zakonitosti kroz prizmu tadašnjih naučnih otkrića. Jedna od tema ove knjige trebala je biti teorija saznanja, ali ovo djelo nikada nije završeno. Engelsova zamisao bila je da u dva velika toma jednom za svagda završi sa kritikom metafizičara, starih materijalista i svih oblika idealizma, ali ono što je Engelsa sprečavalo da uokviri čitav sistem kao cjelinu bila je pojava sitnoburžoaskog socijalizma koji je pokušao predstaviti kapitalizam u humanijem ruhu. Nakon toga dolazi još veća nevolja – Marksova smrt 1883 godine – i na Engelsu ostaje da sakupi Marksove spise, pripremi ih, doradi i pošalje u izdavaštvo. Tako da će *Dijalektika*

prirode u onim dijelovima što je od nje sačuvano ostati neobjavljena do 1925 godine.

2.1 Dijalektika saznanja u dijalektici prirode

Kretanje je osnovna odrednica materije i ona se može manifestovati u ogromnom nizu različitih formi. Vremenski razmaci između raznih formi materije se ne mogu mjeriti zemaljskim godinama i naš vijek, vijek naše planete, u opštosti svemira predstavlja jednu veoma malenu tačku u sveopštem kretanju i promjeni. Ali iz tog sveopšteg kretanja materije, dijalektičkog odnosa njenih formi koje se manifestuju u prirodnim procesima izrasta jedan za Engelsa najsavršeniji cvijet – razumni duh³¹, koji će jednom nestati samo da bi se ponovo na nekom drugom mjestu pojavio. Taj razumni duh za Engelsa nije ništa drugo nego um sa svim svojim kompleksnostima i različitim specifičnostima u svakoj vrsti. On se rađa iz prirode i time se Engels još jednom vraća na svoj rani period govoreći da se nikada ne može govoriti o nekom apstraktnom, vanprirodnom duhu. Razumni duh je prirodni duh, on je uvijek predmetan i njegova spoznaja svijeta je sinhronizovana sa samim svijetom. Ne postoji um odvojen od tjelesnosti. Mozak je ono iz čega proizlazi svijest i upravo je mozak prirodni mehanizam spoznaje. Da bi otkrili po kojim principima svijest pogađa stvarnost potrebno je izučavati mozak i kakva nam filozofija tu ne može pomoći sem one koja se po svojim principima nužno veže uz nauku.

Engels daje teorijsko-saznajnu nužnost svijeta u nauci kao praktičnoj djelatnosti i one filozofije koje se ne mogu usavršiti, koje se samo istorijski reprodukuju u novim oblicima uzimajući elemente novih naučnih otkrića kako bi ih iskoristili za opravdanje vlastitih teorija osuđene su da budu istorijska kočnica razvoja koja je već toliko izlizana da je njeno kočenje u odnosu na silu naučnog razvoja neznačajno.³² Javlja se "rastrojenost" i "zbrkanost" različitih pravaca i na kraju građansko društvo dolazi do toga da u potpunosti relativizuje ljudsko mišljenje i da na teorijsko polje postavlja razne pravce koji se nadmeću slično kao i svaka druga roba na tržištu, svaki od njih u svom subjektivizmu, ogoljeni od objektivnosti jer je negiraju i ta postmodernistička kaša za Engelsa jeste novokantovstvo

30 Karl Marx i Friedrich Engels, *O istorijskom materijalizmu* (Sarajevo: Svjetlost, 1976), 136

31 Friedrich Engels, *Dijalektika prirode* (Kultura, 1951), 36

32 Friedrich Engels, *Dijalektika prirode* (Kultura, 1951), 40

– nemogućnost objektivnog saznanja.³³

Ali kada bismo se vodili čistim subjektivizmom svako bi od nas različito govorio o stvarima, i to ne samo o različitosti nijansi saznanja (voda je voda za svakoga, ali svako zna različite kvalitete vode) koje u opšte nisu bitne za ovo, nego o potpunim protivrječnostima koje bi isključivale mišljenje svakog pojedinca i tada bi svi završili govoreći jedni drugima – to je tvoje mišljenje. Nikakva praksa ne bi bila moguća, nikakvo prenošenje znanja na druge ljude, nikakvo obrazovanje ne bi bilo moguće itd. Ali pošto nam stvarnost dokazuje suprotno od ovoga vidimo da je mogućnost saznanja neupitno, tj. ono je već unutar čovjeka kao bića nužno sadržano kao element njegove biološke strukture. Ono se dešava u svakom aktu misli realnih ljudi u realnom svijetu.

Engels dalje razrađuje porijeklo razvoja ljudskog saznanja kroz razvoj ljudskog mozga putem različitih procesa evolucija i postavlja da je pored neposredno datih prirodnih okolnosti bitan faktor ljudske evolucije i rad kao posredovanje između čovjeka i prirode. Kroz rad ne samo da čovjek mijenja strukturu prirodnih stvari i uslova svoje materijalne egzistencije nego i sebe samoga i iz rada kao osnovnog elementa ljudske društvenosti javljaju se potrebe za prenosom informacija, apstraktnim mišljenjem i jezikom koji to upotpunjuje. Time se proširuje shvatanje uslova evolucionih promjena, kao i pojma društvenosti gdje je ljudska društvenost kvalitativno drugačija od društvenosti koja se javlja kod drugih vrsta kao i njihovih potreba za komunikacijom, gdje se kroz zajednički život sa čovjekom istorijski brojne vrste mijenjaju.³⁴ Čovjekov rad postaje svjesni rad koji je reflektovan u evidentnoj spoznaji svijeta gdje je čovjek svjestan subjekt izmjene stvarnosti, dok u životinjskom svijetu i dalje vlada pravilo potreba i neposrednog zadovoljavanja tih potreba putem traganja za hranom itd.³⁵ Prema tome čovjek nije samo biće prirodnih potreba, on je biće koje stvara vlastite potrebe i saznanjem i izmjenom prirodnog svijeta zadovoljava ih. Upravo zbog toga je mogućnost spoznaje kod ljudi samoevidentna i upravo se ta samoevidentnost dokazuje u tolikom udaljavanju čovjeka od drugih vrsta na Zemlji da je za sada jedino čovjek ta životinja koja ima mogućnost

planski da mijenja prirodu.

2.2 Problem kauzalnosti

Suština dijalektičkog mišljenja jeste prepoznavanje sveopšte uvezanosti stvari. I pošto je priroda ljudskog bića da svakoj reakciji pripisuje određenu reakciju, tj. da u svemu vidi uzrok stvar i kretanje, onda je i priroda ljudskog bića da spoznavajući pojedinačne elemente donosi prema tom saznanju specifične zaključke koji mogu ili ne moraju biti tačni, zavisno od sadržajnosti spoznatih elemenata. I tako različitim stvarima možemo pripisati različite uzroke, ali kako možemo znati da je jedan uzrok za nešto uvijek uzrok za to nešto? Kako možemo biti sigurni da će sunce sutra ponovo izaći sudeći prema tome da je do sada uvijek nakon zalaska izlazilo i da između zalaska i izlaska postoji nekakva vrsta uzročnosti? Istina, nama ništa ne može garantovati da će sunce ponovo izaći, a ako iz ovoga zaključimo da su sve naše pretpostavke nužno pogrešne jer može da se potencijalno desi niz različitih rezultata, da li to znači da ih uzročno-posljedičnog odnosa ne možemo izvući izvjesno mišljenje, tj. ne možemo valjano zaključivati? Time se otvara i problem indukcije kao metoda, jer ako smo do sada saznavali pojedinačne stvari koje su nas dovodile do uvijek istog zaključka, a sad odjednom dobijamo drugačiji rezultat, da li to znači da je naš metod pogrešan? Riječ je o čistom empirijskom posmatranju, ali se ovdje Engels ponovo vraća na rani period kada objašnjava da znanje i neznanje leže u dijalektičkom jedinstvu i da čovjek nije biće apsolutnog znanja smatrajući da analizom stvarnosti u pojedinačnom smislu ne možemo unaprijed predvidjeti sve moguće faktore koji se mogu desiti. Naše saznanje je ograničeno, ali se uvijek istorijski nadopunjuje putem novih analiza. Ako smo do sada zaključivali da će Sunce nakon zalaska ponovo izaći to znači da je naša pretpostavka zasnovana na specifičnom očekivanju koje nije imalo novih podataka o tome zašto Sunce potencijalno ne bi izašlo. Tako možemo pretpostavljati prema analizi različite stvari i potencijalno možemo griješiti ili biti u pravu, a kada rezultat dobijemo i ponovo ga analiziramo možemo da zaključujemo gdje je bio problem našeg mišljenja i kako ga ispraviti.³⁶ Na taj način saznanje

33 Friedrich Engels, *Dijalektika prirode* (Kultura, 1951), 42

34 Friedrich Engels, *Dijalektika prirode* (Kultura, 1951), 176

35 Friedrich Engels, *Dijalektika prirode* (Kultura, 1951), 181

36 Friedrich Engels, *Dijalektika prirode* (Kultura, 1951), 236

je posrednik između neznanja i znanja, odnosno u svojoj dijalektičkoj dinamičnosti ono se gradi. Bez neznanja ne bi bilo potrebe za znanjem, a prema tome ni ikakve prakse. A upravo ne-znati-nešto u cilju da-saznamo-nešto jeste prirodna osobina ljudskog bića.

Ali, može nas pitati neki subjektivist, šta ako različiti ljudi, ili životinje, koji posmatraju neku stvar vide različite osobine te stvari, kao npr boju? I tu se odmah izvodi zaključak – svijet je moja projekcija, solipsizam. Nema objektivnog načela, nema objektivnih zaključaka. Ali moderna nauka je odgonetnula i ovu zagonetku, a što je još više fascinantno to je uradio i Engels sa materijalom nauke za njegovo doba. Svaki biološki organizam ima specifične mehanizme čulnosti. Boja nije ništa drugo do spektar dužine elektromagnetnih talasa koji se reflektuju sa površine objekta i svaki biološki organizam ima čulne organe koji na specifičan način primaju različite dužine ovih talasa. Tako se čovjekovo oko razlikuje od oka neke druge životinje, pa čak u određenom smislu i od drugih ljudi. To ne znači da je stvarnost subjektivna. Naprotiv, posmatrač i objekt posmatranja stoje u objektivnom stanju svoje prirode i analizom oba dolazimo do razloga zašto neko smatra da je neka stvar crvena, a neko da je žuta. Dakle, analizom biološke jedinice subjekta i kvalitativnih vrijednosti objekta posmatranja, njihove dijalektičke uvezanosti, dolazimo do objektivnosti. Zašto je nekome jedna hrana ukusna, dok je drugome odvratna, ne znači da je ukus hrane čisto subjektivan, nego je riječ o tome da se djelovanje hrane na sama čula ukusa koja se biološki mogu u ovom ili onom smislu razlikovati od pojedinca do pojedinca, od vrste do vrste, razlikuje u svom kvantitativno-kvalitativnom spektru. Neko može biti više osjetljiv na slanoću nego na kiselost, na slatkoću nego na gorčinu itd., ali svi ti specifični elementi hrane odgovaraju specifičnom tipu hrane, kao što specifičnost osjetila odgovara na specifičan način svakom čovjeku ili svakoj vrsti. I upravo se iza onog "nevidljivog" i "nespoznatljivog" krila i još krije religija, dogmatizam i čisti individualni subjektizam koji ništa o svijetu ne može reći i to je dokaz da je korijen ovih pravaca u nepoznavanju svijeta usljed nedovoljno razvijenih sredstava spoznaje, tj. nedovoljno razvijenih sredstava proizvodnje materijalnog života. Ali za biće prakse ne postoji nevidljivo i nespoznatljivo. Postoji ono što trenutno nismo vidjeli i što trenutno nismo spoznali. Čovjek ne

koristi samo neposredno data čula da bi spoznao stvarnost. On stvara sredstva spoznaje kojim vidi daleko šire i detaljnije.³⁷ Time je Engels ovim djelom zaokružio osnove materijalističke teorije saznanja.

ZAKLJUČAK

Kod Marksa i Engelsa vidimo da je praksa odlučujući faktor u saznanju i da ona leži kao most između neznanja i znanja. Saznanje jeste uvijek praktično saznanje, ali uspjeh ili neuspjeh u saznanju zavisi od niza različitih faktora. Čak i na jednom apstraktnom polju oni pogađaju ono što nauka otkriva i što tek kao zadatak ima da otkrije, i u svim svojim djelima oni vladaju dijalektičkim metodom. Tamo gdje sagledavaju periode istorijske nemogućnosti da se nešto sazna oni vide one istorijske faktore koji vladaju tom epohom, a koji će prije ili kasnije biti prevaziđeni. Čovjek je samo primjer svjesnog praktičnog bića na Zemlji koje svojim djelima preoblikuje prirodu i samoga sebe i na taj način mora kroz saznanje o samome sebi, a to saznanje leži u njegovoj društvenosti i klasnom položaju, doći do vlastitog oslobođenja.

Ali ispred nas i dalje ostaju brojna pitanja koja se tiču saznanja i bilo bi pogrešno kada bismo se zaustavili samo na Marksu i Engelsu. Kako je moguće da mogu da kažem nešto o svijetu? Ako je svijest samo manifestacija kompleksnosti mozga i moždanih operacija, ako je ona sinteza moždanih procesa, ako se mozak sastoji od miliona i miliona različitih ćelija koje rade u jednoj sveopštoj organizovanosti, gdje je onda smještena svijest? Ako nije smještena, a smatrati da je smještena ostavlja nas na polju metafizike smatrajući da je svijest odvojena od mozga, tj. tijela, što otvara pitanje o smislu jer ako svijest može opstojati nakon tijela sama za sebe ona joj ono nije ni u početku potrebno, ako je svijest, dakle, samo manifestacija sveopštih moždanih operacija, dal i sam ja onda ja-za-sebe ili sam milion tih ćelija koje sinhronizovano rade i manifestuju mene kao svijest? Ako Ja ne mogu biti izvan skupa miliona ovih ćelija, ako sam ja upravo emanacija rada tih ćelija, onda Ja kao Ja, Ja-za-sebe, kao svojevrijedno biće nužno ne postojim. Prema tome ja istovremeno jesam Ja i ne-Ja i time predstavljam jednu biološku cjelinu koja unutar sebe nema svijest, nego zajedničkim djelovanjem manifestuje svijest koja spoznaje vlastitu unutrašnjost. To je kraj svakom egu. Tako kompleksniji mozgovi imaju

37 Friedrich Engels, *Dijalektika prirode* (Kultura, 1951), 247

kompleksniju svijest, jednostavniji jednostavniju i čovjek nije ništa drugo nego kompleksnija organska jedinica, što naravno ostavlja prostor za neki drugi oblik mozga daleko kompleksniji od ljudskog.

To su pitanja koja nije baš lako odgovoriti i to polje ćemo ostaviti nauci koja se može baviti izučavanjem mozga i svijesti, i to naravno nije ni bila Marksova i Engelsova poenta. Njihov je zadatak bio da pokažu da je saznanje moguće. Za njih je praksa potvrda egzistencije i oni čovjeku ne prirodaju nikakav element mističnosti, nikakve metafizičke posebnosti, za njih svijest nije nikakva nespoznatljiva misterija ili nekakav transcendentni duh – ona je samo jedno polje koje čovjek tek treba da otkrije. Filozofija ovo može samo opisivati i postavljati pitanja koja samo otvaraju još više kompleksnijih pitanja, ali se odgovor o tome šta je svijest ne može pronaći u filozofiji. Filozofija može u okviru teorije saznanja da samo postavlja pitanja i daje opise, ali nikada i konkretan odgovor. To može da uradi samo nauka i upravo Marksov i Engelsov

dijalektički metod nužno veže filozofiju kao kritiku svega postojećeg – princip kojim se vodimo – uz nauku kao metod koji koristimo.

LITERATURA

- Marx, Karl i Engels, Friedrich. *DELA Tom XXXIII*. Beograd: Prosveta, 1979.
- Vranicki, Predrag. *Historija marksizma I*. Liber i Naprijed, 1978.
- Marx, Karl i Engels, Friedrich. *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed, 1985.
- Ziherl, Boris. *Dijalektički i historijski materijalizam*. Beograd: Rad, 1952.
- Ziherl, Boris. *Dijalektički i historijski materijalizam*. Beograd: Rad, 1952.
- Marx, Karl. *Bijeda filozofije*. Sarajevo: Svjetlost, 1976.
- Vranicki, Predrag. *Filozofske rasprave*. Zagreb: Liber, 1979.
- Marx, Karl i Friedrich Engels. *O istorijskom materijalizmu*. Sarajevo: Svjetlost, 1976.
- Engels, Friedrich. *Dijalektika prirode*. Beograd: Kultura, 1951.

FOUNDATIONS FOR A MATERIALIST THEORY OF KNOWLEDGE IN THE EARLY WORKS OF MARX AND ENGELS

Nemanja Tubonjić

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy
nemanja55@mail.com

The paper deals with the theory of knowledge within the framework of dialectical materialism with the aim of presenting the materialistic foundations for a theory of knowledge that should show the way for a philosophical fusion with scientific analyzes in order to complete the old idealistic assumptions concerning the possibility of knowledge. The paper presents two phases of the development of this theory in the works of Marx and Engels, the goal of which was to show that knowledge is a mediator between ignorance and knowledge, and that through practical activity the cognitive process is self-proving, and knowledge is perfected through fragmentation, historicity and sociality. Also, the aim of the paper is to show the difference between belief, assumption and knowledge, and how the fragmented nature of man's cognition, even through correct analysis, can lead to errors in reasoning, which he corrects in a dialectical relationship with other people and the world and returns to the path of progress. The possibility of cognition lies in practical action, and the mechanism of cognition is inherent to man as a biological unit, and it is the task of science to study this mechanism.

Keywords: possibility of knowledge, dialectic, sociality, mechanism of knowledge, materialism, subjectivity, objectivity, practice, historicity